

Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler

Dr. Nurşen GÖK*

ÖZET

Bu makalede, yeniden Türk idaresine geçişinden sonraki dönemde Artvin Livası'nın konumuna ilişkin bazı belgeler üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Belgeler Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde (TİTEA) kayıtlı olarak bulunmaktadır. Yayınladığımız belgelerden birincisi 24 Mayıs 1922 (24 Mayıs 1338) tarihli olup, Türk idaresine geçişinden sonra Liva'da oluşturulan nahiye teşkilatı ile ilgili bilgi vermektedir. İkinci belge, 19 Ekim 1921(19 Teşrin-i evvel 1337) tarihli Artvin Livası madenleri tahkikatına dair rapordur. Üçüncü belge ise Artvin'e bağlı ilçelerin bu dönemdeki nüfus yapısına ilişkindir. Elimizdeki son belge Elviye-i Selâse'de oluşturulan idari teşkilatlanmada yapılması önerilen düzenlemeye ilişkindir ve bu günkü Artvin ilinin idari yapısının şekillenmesini de belirlemiş görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: Artvin Livası, Elviye-i Selâse, nahiye teşkilatı.

The Documents Which Relate to Artvin Liva After It Came Under the Turkish Control

ABSTRACT

In this article, some documents which relate to Artvin Liva-after it came under the Turkish control, are studied. These documents are currently registered at the Turkish Revolution History Institute. (TITEA) of Ankara University. The first published document, which is dated 24 May 1922 (24 May 1338) gives information about the local government in Liva after it came under Turkish control. The second document which is dated 19 October 1921 (19 Tesrin-i evvel 1337) gives information about the research carried out at Liva's mines. The third document is about the population statistics of that time in Artvin's provinces. The last document

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

we have contains proposals in Evliye-i Selas (Kars, Ardahan, Batum Livas). This re-organisation appears to have shaped the government structures of the modern settlement of Artvin.

Key words: *Artvin Liva, Elviye-i Selâse, The local organisation in Artvin, Artvin's metal resources.*

Bu çalışmada, yeniden Türk idaresine geçişinden sonraki dönemde Artvin Livası'nın konumuna ilişkin bazı belgeler üzerinde durulmaya çalışılacaktır¹. Belgeler Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde (TİTEA) kayıtlı olarak bulunmaktadır. Belgelerin bir kısmı yayınlanmıştır².

Değerlendireceğimiz dört belgeden birincisi 24 Mayıs 1922 (24 Mayıs 1338) tarihli olup, Türk idaresine geçişinden sonra Liva'da oluşturulan nahiye teşkilatı ile ilgili bilgi vermektedir. İkinci belge, 19 Ekim 1921(19 Teşrin-i evvel 1337) tarihli Artvin Livası madenleri tahkikatına dair rapordur. Üçüncü belge ise Artvin'e bağlı ilçelerin bu dönemdeki nüfus yapısına ilişkindir. Elimizdeki son belge Elviye-i Selâse'de oluşturulan idari teşkilatlanmada yapılması önerilen düzenlemeye ilişkindir ve bugünkü Artvin ilinin idari yapısının şekillenmesini de belirlemiş görünmektedir.

Bilindiği üzere 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması hükümleri gereğince Kars, Ardahan ve Batum savaş tazminatı olarak Rusya'ya terk edilmişti. Bu antlaşma ile Batum Sancağı'na bağlı bulunan Artvin, Ardanoç, Borçka, Şavşat ilçelerini içine alan yerler ve Hopa'dan Kemalpaşa kesimi Rusya'ya bırakılmıştı. Daha sonra Gümrü (2 Aralık 1920) ve Moskova (16 Mart 1921) antlaşmalarıyla Türkiye'ye terk edilen bu mahallerde ise Artvin, Ardahan ve Kars livaları oluşturulmuştu³.

Kars Sancağı, Çarlık yönetiminde Zakavkazya genel valiliğine bir oblast (vilayet) olarak katılmıştı. Zakavkazya bölgesinin başkenti Tiflis'ti.

¹ Belgelerin varlığından beni haberdar eden doktora tez hocam Sayın Prof. Dr. Musa Çadırcı'ya teşekkürü borç bilirim.

² Prof.Dr. Musa Çadırcı, "Artvin Tarihine İlişkin Belgeler", *Bizim Atabarı, Turizm Tanıtım Kültür Sanat Dergisi*, Ankara, sayı 18, 2006, s.11-14; "Artvin Tarihine İlişkin Belgeler II", *Bizim Atabarı, Turizm Tanıtım Kültür Sanat Dergisi*, sayı 19, Ankara, 2006, s.24-27.

³ 7 Temmuz 1337 (1921) tarih ve 133 numaralı Anavatan'a iltihak eden arazide icra edilecek teşkilatı mülkiyeye dair kanun'un birinci maddesi "Anavatan'a iltihak eden mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları teşkil ve İğdir ve Kulp kazaları Beyazıt Sancağı'na raptedilmiştir" demektir. İkinci maddede Artvin Sancağı'nın Şavşat ve Borçka kazalarından oluştuğu belirtilmektedir. *TBMM Kavanin Mecmuası*, Cilt 1, Ankara, 1943, s.148.

Zakavkazya genel valiliği Çarlık niyabetiydi. Genel valilik birçok Guberniyalar (vilayet) ve Oblastlardan (2.derece bölge) meydana gelmekteydi. Guberniyalar; Tiflis, Kutay, Yelizavetpol, Bakü, Erivan, Çernomorks, Stavropol'dü. Kars Sancağı, genişletilerek ve Kuban, Tersk ve Dağıstan gibi doğrudan genel valiliğe bağlı bir oblast haline getirilmişken, Batum ve Artvin Sancakları Tiflis Guberniya'sına bağlanmıştı⁴.

İdareleri altında bulundurdıkları kırk yıl süresince Ruslar üç sancak bölgesini tümgeneral rütbesinde iki askeri valilik halinde (Kars ve Batum) idare ettiler. Kars'ta ve Batum'da tümgeneral rütbesinde birer askeri vali bulunurken, ilçelerde de albay rütbesinde veya bu rütbe karşılığında bir askeri kaymakam (naçalik) bulunuyordu. Bucaklarda halk tarafından seçilen bir bucak müdürü (istarşın) bulunduruldu. Köylerde muhtarlar görev yapmakta sekiz köyün ise bir baş muhtarı (klava) bulunmaktaydı⁵.

Bolşevik Devrimi'nin 1917'de patlak vermesinden sonra Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması hükümleri gereğince yapılan halk oylaması sonucunda Kars, Ardahan ve Batum, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlandı. Ancak 30 Ekim 1918 Mondros Bırakışmasıyla Osmanlı kuvvetlerinin çekildiği bölgeler arasında Artvin de bulunmaktaydı. İngilizlerin 17 Aralık 1918 tarihinde işgal ettikleri Artvin'den Nisan 1920 tarihinde çekilmeleri sonucunda bölge Gürcülerin denetimi altına girdi. Gürcü işgali 1921 başlarına kadar devam etti.

Artvin ve çevresinin, 1921 yılında, Anavatan'a katılışından sonra Artvin ve Şavşat Kazaları 4,5 ay süreyle Ardahan Sancağı'na bağlandı. Bu dönemde Yusufeli (Kiksim) Kazası Erzurum, Hopa Kazası da Rize Sancakları sınırları içindeydi. 7 Temmuz 1921 tarih ve 133 numaralı kanunla Artvin liva oldu. Ardahan'dan Şavşat Kazası alınarak Artvin'e bağlandı⁶.

Ele alacağımız ilk belge olan, Artvin Mutasarrıf vekili tarafından 24 Mayıs 1922(24 Mayıs 1338) tarihinde Elviye-i Selâse Tahkik ve Tetkik Heyeti Başkanlığı'na cevap yazısı olarak gönderilen Artvin Livası nahiye teşkilatının kuruluşuna dair rapor, bize Türk yönetimine geçtikten sonra Liva'da oluşturulan nahiye teşkilatı hakkında bilgi vermektedir⁷.

⁴ İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Ankara, 2000, s.400.

⁵ Halit Özdemir, *Artvin Tarihi*, II. Baskı, Artvin, 2002, s. 206.

⁶ *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt 2, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 898-908,

⁷ Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA) Kutu (K) 96 Gömlek (G)12 Belge (B)12.

Söz konusu rapora göre Artvin Livası'nda nahiye teşkilatı 1922 yılı mart ayından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Teşkilatın Rus idaresi döneminden kalmamış olup tamamen halkın ihtiyaç ve arzusuna göre oluşturulduğu, nahiye idarelerinin Artvin Livası halkının irade ve arzusunun resmi bir şekilde kabulü ve uygulamasından ibaret olduğu raporda özellikle belirtilmektedir. Buna göre bir grup halinde birleşmek isteyen köyler bir araya getirilip birleştirilerek bir nahiye teşkil edilmiştir. Nahiye müdürü ve nahiye azalıklarına, nahiye bölgesi dâhilinde oturmakta olan yirmi yaşında ve yirmi yaşını geçmiş erkek nüfusun seçtiği çoğunluğu elde eden kişi tayin edilmiştir.

Nahiye bütçeleri, nahiye bölgesinde oturmakta olan köy muhtarları ve ihtiyar heyetleriyle nahiye azalarından oluşan nahiye şuraları tarafından düzenlenmiş ve her köy muhtar ve ihtiyar heyeti, bütçenin düzenlenmesinden önce mensup olduğu köy ahalisiyle fikir alışverişinde bulunarak onların onayını almıştır.

Müdüriyet maaşları bazı nahiyelerde bin kuruştur. Bazılarında bin beş yüz, iki bin, üç bin kuruşa kadar yükselmektedir. Şuralar tarafından bir kısım nahiyelerin bir müdürle idaresi uygun bulunduğu halde bazı nahiye şuraları bütçelerinden bir kâtip, bazıları da bir müftü gideri ilave etmişlerdir.

Nahiye teşkilatı ve nahiye bütçeleri, teşkili takiben Vilayet Umumi Meclisi'nin ve daha sonra Dâhiliye Vekâleti'nin görüşlerine arz edilmek üzere, usulüne göre idare meclisi tarafından onaylanmıştır. Düzen ve muamelenin selameti için nahiye bütçelerinin tahsilât ve harcamaları Liva özel idare bütçesine dâhil edilerek Liva muhasebesi tarafından yerine getirilecektir.

Bu yeni teşkilatlanma, Büyük Millet Meclisi'nden çıkarılan 7 Temmuz 1921 tarih 133 numaralı "Ana vatan'a iltihak eden arazide icra edilecek teşkilat-ı mülkiyeye dair kanun"un dördüncü maddesi uyarınca yürütülmüştür. Söz konusu kanun maddesi "Evliye-i Selâse'de Teşkilat-ı esasiye kanununa tevfikân nevâhî teşkilatı icra edilinceye kadar nevâhî müdüranı kemâfi's-sâbık ahali tarafından intihab olunur" demektedir.⁸

⁸ TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt 1, Ankara, 1943, s.148. Bu madde ile ilgili Büyük Millet Meclisi'nde yapılan tartışmalarda, maddenin bu şekilde düzenlenmesine muhalif olanların üzerinde durdukları nokta nahiye müdürünün halk tarafından seçilecek olmasının daha önce kabul edilmiş olan Teşkilat-ı Esasiye Kanununa uygun olmamasıdır. 7 Şubat 1921 (1337) tarihli Teşkilat-ı esasiye kanunu'nda nahiye teşkilatına ait bölümü ise şu şekilde düzenlenmiştir: 16. madde: Nahiye hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir. 17. madde: Nahiyenin bir şurası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır. 18. madde: Nahiye şurası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehab azadan tereküb eder. 19. madde: İdare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şurası tarafından intihap olunur. 20. madde: Nahiye şurası ve

Yapılan bu yeni düzenlemenin Liva'ya sağladığı faydalardan raporda şu şekilde bahsedilmektedir:

Bu teşkilat sayesinde Liva'nın her tarafında inzibat ve asayişin sağlanmış, köylülerin hiçbir tahsildar ve jandarma tarafından rahatsız edilmeksizin emval-i umumiye ve hususiye tahsilâtının %98'e yükselmiştir. Nahiye düzenlemesiyle mevcut livaların en küçüğü ve halen en fakiri bulunan Artvin Livası'nda mükemmel bir maarif programı merkez ve nahiyelerde uygulamaya konulmuştur⁹.

Üç kazadan oluşan Artvin Livası'nın masraf bütçesi rapora göre 14 bin liradır. Nahiye teşkilatının kurulmasına olanak sağlayan bu kanun sayesinde halkla hükümet arasındaki ayrılığın sona ererek Büyük Millet Meclisi'nin hükümet teşkiline uygun bir şekilde halkın kendi kendini idare ettiğini anlamaya başladığı, halkın da hükümetin de araçların gereksiz vekâlet ve vesayetinden kurtulduğu raporda vurgulanmaktadır.

Rapor, kanunların halkın ihtiyaçlarına uygun olması durumunda elde edilebileceklere Artvin nahiye teşkilatının iyi bir örnek olduğu belirtilerek ve kanunları, idare teşkilatını halkın memleket ihtiyaç ve arzularına yaklaştırmak için hiç olmazsa vilayet ve livalarla ilgili bütçe ve teşkilatın bu ihtiyaçlarla karşı karşıya gelen mahaldeki bir heyet tarafından hazırlanması temennisiyle bitirilmektedir.

İkinci belge, Artvin Mutasarrıflığı tarafından İktisat, Maliye, Dâhiliye vekâletleriyle Şark Cephesi Kumandanlığına gönderilen 19 Ekim 1921(19 Teşrin-i evvel 1337) tarihli Artvin Livası madenleri tahkikatına dair rapordur¹⁰.

Söz konusu rapora göre Liva dâhilinde Murgul nahiyesiyle Kuvarshan (Bakırköy) ve Hod karyeleri civarında üç bakır fabrikası mevcut olup bunlardan birincisi Borçka diğer ikisi merkez kazası dâhilinde bulunmaktadır. Bu fabrikaların en büyüğü Murgul ve en küçüğü Hod madenidir. Her iki maden savaş esnasında İngilizler ve Gürcüler ve kısmen

idare heyeti kazaî, iktisadî ve malî selahiyeti haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur. 21. madde: Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.(TBMM Kavanin Mecmuası, cilt 1, Ankara, 1943 s.85). Tartışmalar sonunda henüz Divan Riyaseti'nde tartışılacak olan söz konusu kanunun icrasına kadar bölgede nahiye müdürlerinin halkın alışkın olduğu usul gereğince, halk tarafından seçilmesi kararı alınmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1 İçtima: 2, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.172-180).

⁹Artvin Livası'nın Mayıs 1922 yılındaki eğitim ve öğretim durumu ile ilgili Mutasarrıf Vekili İsmet imzasıyla Elviye-i Selâse Tahkik ve Tetkik Heyeti Başkanlığı'na gönderilen rapor (TİTE A K.98 B.18) için bkz: Musa Çadırcı, Bizim Atabarı, *Turizm Tanıtım Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 18, Ankara, 2006, s.11,12.

¹⁰ TİTEA K.96 G.13 B.13 (1-3).

de ahali tarafında pek çok tahribata uğramaları nedeniyle kendilerinden yararlanılmayacak durumdadırlar. Yalnız Murgul fabrikasının tamiri tahminen bir milyon lira kadar meblağı gerektirmektedir. Halen gerek liva ve gerekse Kafkasya dâhilindeki bakır madenlerinden yalnız Kuvarshan fabrikası faaliyet gösterebilecek bir durumda ve tamamıyla bayındır haldedir. Alman tebaasından Schemi Biraderlerin tasarrufu altında olup bir vekil tarafından idare edilen bu fabrika, yedi yıl önce inşaatını tamamlamış ve bakır ihracatına başlamıştır. Madenin imtiyazname ve resmi evrakının Rusça ve Fransızca birer suretiyle fabrikaya ait binaların Rusça cetveli ve madenin haritası incelenmek üzere İktisat Vekâleti'ne gönderilmiştir.

Eski idare zamanındaki kanun hükümlerine göre fabrikanın hükümete 13.233 Ruble'den rayice göre 7.938 Lira akar ve bir köy vermesi gerektiği, arazi vergisiyle fabrika faaliyete geçtiği zaman muayyen tarifeye uygun olarak alınması gereken orman vergisi ve memur ve müstahdemlerin hesabına ödenmesi gereken temettü vergilerinin dahi bu meblağa ilave edilmesi gerektiği raporda belirtilmektedir.

Rapora göre madenin bileşikleri arasındaki arsenik bileşiği bitki ve ağaçlara zarar verdiği için fabrika, ancak kış aylarında çalışabilecektir. Ziraat, ticaret ve hayvanattan mahrum olan Liva'nın servetini hemen hemen bu madenler oluşturduğu için fabrikalar çalıştırılmazsa ne Liva'nın masrafları için önemli bir gelir ne de halk için bir servet bulmak mümkündür.

Hâlihazırda fabrikanın elinde 50.000 kiloya yakın hazır bakır mevcuttur ve çalıştığı kış aylarında da 150.000 kiloya kadar bakır üretilebilecektir.

Gerek hükümete ait vergilerin ödenmesi ve gerekse fabrikanın kış aylarında çalışmasını sağlamak için hazırlıkların tamamlanması için elde bulunan ve üretilecek bakırın ihraç ve satışı ve fabrikaya gereken gaz yağı, kok kömürü, benzin, mazot, makine yağının ithali hususunda izin verilmesi ve kolaylık gösterilmesi talep edilmekte olduğundan hükümet ve ordu için bakıra ihtiyaç varsa hazinenin taleplerine karşılık olmak üzere miktarının tayin ve keyfiyetin bir an önce bildirilmesi raporda rica edilmektedir.

Diğer kanunlar gibi madenlere ait de Liva'da hiçbir kanun kitabı ve hiçbir emir olmadığından şimdilik Rus idaresi zamanındaki cari vergilerin ödenmesine devam edilmesi ve fenni memur ve müstesna olmak üzere amelelerin Türk uyruğunda olmaları Maden Müdüriyeti'ne tebliğ edilmiştir.

Rapor, hükümet tarafından konulmasına gerek görülecek şart ve esaslar ve madenlerle ilgili kanun ve nizamların önemli maddeleri ve maliyesi

hakkında Liva'nın telgrafla aydınlatılması ve Liva'ya yeni ve eski düsturlardan birer takım gönderilmesini ricasıyla sona ermektedir.

Rapordan anlaşıldığı üzere, bölgedeki bakır cevheri Rus yönetimi esnasında işletilmeye açılmış durumdadır. Endüstriye yönelik bu madenin Kars bölgesinde de bulunmakla beraber, bu bölgede Rus idaresi döneminde işletilmediğini biliyoruz¹¹.

Ele alacağımız diğer bir belge Artvin Livası'nın kasaba, nahiyeye ve köylerinin nüfusu ile ilgilidir. Artvin mutasarrıfı tarafından Haziran 1922 (Haziran 1338) tarihinde düzenlenen cetvelde¹² Merkez Liva ile Borçka, Şavşat kazalarına bağlı nahiyelerin nüfusları hane kadın ve erkek olarak belirtilmiştir. Nüfus sayımının hangi millete mensup olduğunun dikkate alınarak yapıldığı görülmektedir. Buna göre bu tarihte hangi sayıda Türk, Ermeni ve Gürcü'nün sakin bulunduğu izlenebilmektedir.

Merkez Liva'ya Bağlı Ardanuç Nahiyesi¹³:

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Ardanuç Merkez İslam Mahallesi	15	Türk	100	60	160
Ardanuç Merkez Ermeni Mahallesi	25	Ermeni	62	38	100
Bice Karyesi	69	Türk	128	133	261
Mazalahet	21	"	35	46	81
Basa	36	"	59	55	114
Cuğu	11	"	15	21	36
Ançkora	39	"	168	202	380
Obicala	7	"	10	11	21
Anç	63	"	171	99	270
Samuskar-ı Ülya	75	"	116	131	247
Samuskar-ı Süfla	48	"	194	223	417
Nörgiyal	27	"	73	91	164
Çidil	87	"	203	255	458
Petoban	22	"	61	65	126
Göraşet	62	"	198	211	409
Ustamel	10	"	20	28	48

¹¹ Ortaylı, *agm.*, s.407.

¹² *TİTEA*: K.96 G.10 B.10.

¹³ *TİTEA*: K.96 G.10 B.10-3.

Karsniya	39	“	122	134	256
Anagert	88	“	198	200	398
Solyana	16	“	53	51	104
Kontrom	17	“	50	45	95
Ahiza	23	“	38	35	73
Miker	13	“	23	27	50
Haravul	18	“	34	42	76
Havet	30	“	46	52	98
Aharşit?	30	“	48	56	104
Şuvagulavur?	20	“	32	46	78
Mezegil	27	“	47	53	100
Diyagarmuç	35	“	64	59	123
Rabat	8	“	20	24	44
Gümüşhane	81	“	143	152	295
Longothev	41	“	84	95	179
Usot	23	“	36	52	88
Güllice	10	“	17	22	39
Heva	9	“	15	13	28
Eşkinar	7	“	10	17	27
Kaşıkçı	10	“	20	20	40
Hamagirvet	37	“	61	74	135
Vardayla	31	“	49	63	122
Unushev	52	“	97	95	192
Güleşin	62	“	109	118	227
Varthel	3	“	2	4	6
Sahre	29	“	50	46	96
Kılarcet	41	“	73	82	155
Aravet	3	“	5	5	10
Cara	5	“	12	9	21
Camandar	8	“	14	19	33
Suagara	24	“	32	45	77
Ortis	14	“	22	31	53
Kapdahor	77	“	154	163	317
Danzot	111	“	207	329	536
Zegerya	23	“	38	62	100
Sagara	26	“	49	49	98
Hertüvis	17	“	27	29	56
Yekun	1084		3719	4090	7809

Merkez Liva'ya Bağlı Berta Nahiyesi¹⁴:

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Berta	114	Türk	363	396	759
Porta	15	"	34	47	81
Obze	10	"	39	26	65
Sagal-ı teze	19	"	51	67	118
Daba	4	"	8	4	12
Cimerk	7	"	15	15	30
Dolishane	15	"	32	25	57
Yekun	184		542	580	1122

Merkez Liva'ya Bağlı Sirya Nahiyesi¹⁵

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Sirya	80	Türk	168	162	330
Orçuk	69	"	126	142	272
İşhabor	48	"	84	90	174
Urcan	13	"	24	21	45
Buslet	23	"	38	33	71
Ağara	22	"	30	35	65
Kiyashane	16	"	24	25	49
Hızor	46	"	75	84	109
Hodliyan	103	"	237	254	491
Hod-ı süfla	18	"	27	45	72
Yekun	438		833	695	1528

Şavşat Kazası Merkez Nahiyesi¹⁶:

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Zendebe	48	Türk	176	154	330
Morğel	56	"	200	173	373
Verhunal	60	"	163	271	434
Çartulet	33	"	124	105	229
Hantuşet	51	"	149	153	302
Sırasinkot	56	"	153	170	323
Muhoban	29	"	105	97	202
Ankliya	91	"	280	284	564
Samcel	29	"	75	68	143
Sorsel	41	"	143	129	272
Vanta	16	"	41	46	87

¹⁴ TİTEA: K.96 G.10 B.10-2¹⁵ TİTEA: K.96 G.10 B.10-2¹⁶ TİTEA: K.96 G.10 B.10-6.

Zoret	13	“	35	28	63
Sinkot	62	“	192	154	346
Morohoz	33	“	100	107	207
Mokta	71	“	223	240	463
Seslavur	42	“	122	120	242
Satlel	64	“	160	174	334
Kötatrilis	102	“	276	320	596
Soporo	31	“	93	99	192
Ahaldaba	200	“	540	623	1163
Kuçen	112	“	363	337	700
Mamanaliz	158	“	415	378	793
Turmanize	16	“	46	53	99
Gürnatel	13	“	65	63	128
Rabat	5	“	11	7	18
Toplam	1442		4250	4303	8603

Şavşat Kazası'na Bağlı İmerhev Nahiyesi¹⁷:

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Skalsimer	125	Gürcü-İslam	427	444	871
Diyoban	103	“	333	366	699
İvet	30	“	103	112	215
İbhirevil	75	“	272	271	543
Hevzril?	46	“	168	184	352
Bazgiret	45	“	145	137	282
Zakiyet	43	“	139	137	276
Daba	44	“	150	129	279
Ziosi	12	“	57	51	108
Ube	27	“	94	108	200
Zetilit	96	“	333	342	675
Ağara					
Morivan	98	“	333	343	679
Cıhor	100	“	398	381	779
Ukret?	37	“	112	107	219
Manatba					
Çıhışhev	84	“	247	281	528
Ustamis	38	“	146	150	296
Pençekor	10	“	19	18	37
Rabatı					
İroğlu					
Hayta	13	“	57	42	99
Yekun	1026		3531	3603	7134

¹⁷ TİTEA: K.96 G.10 B.10-7.

Şavşat Kazası'na Bağlı Merya Nahiyesi¹⁸

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Simzebir	105	Türk	285	315	600
Cuvareb	116	"	371	389	760
Zizvet	73	"	223	245	468
Garkulob	145	"	485	517	1002
Cinal	175	"	558	598	1156
Sihya	104	"	296	322	618
Suloban	214	"	645	707	1352
Merya	91	"	283	292	575
Dabazurul	77	"	225	205	430
Süles-i ülya	44	"	137	129	266
Süles	44	"	135	137	272
Balvana	51	"	155	154	309
Şavket	35	"	75	91	166
Vel	117	"	301	276	577
Tibet	156	"	445	404	849
Dabagetil	27	"	65	74	139
Yekun	1574		4684	4855	9539

Borçka Kazası Merkez Nahiyesi¹⁹:

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Merkez Borçka Mahallesi	26	Gürcü-İslam	50	80	130
Arçivet Köyü	1	"		1	1
Çikavet	1	"		1	1
Memanet-i Ülya	10	Laz	31	27	58
Memanet-i Süfla	3	"	6	6	12
Pançuret	4	"	5	7	12
Kostanet	4	"	12	12	24
Vakura	5	"	10	10	20
Düzköy	25	"	44	55	99
Makrit	4	"	12	10	22
Çat	1	"	1	2	3
Başköy	-	-	-	-	-
Valaşin	5	Gürcü-İslam	16	17	33
Aravet	6	"	13	15	28

¹⁸ TİTEA: K.96 G.10 B.10-6.¹⁹ TİTEA: K.96 G.10 B.10-4.

Samherov	2	“	6	6	12
Banagana	2	“	3	5	8
Şuahav	10	“	15	27	42
Ohurçin	8	“	20	21	41
Senates	9	“	25	22	47
Deviskal	64	“	108	194	352
Bağın	45	“	80	93	1738

Borçka Kazası'na Bağlı Maradid Nahiyesi²⁰:

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Maradid	60	Gürcü-İslam	143	137	280
Kadaphiya	22	“	53	46	99
Morçivet	5	“	13	13	26
Yenimahalle Köyü	4	“	12	14	26
Beznevur	24	“	51	52	103
Şuban	23	“	49	68	117
Çenkavur	12	“	24	29	53
Sabasur	22	“	50	69	119
Gurgavul	5	“	15	14	23
Oğlavur	16	“	33	34	67
Gerdaş	4	“	6	7	13
Hensekane	20	“	30	44	74
Kırnat	27	“	71	90	161
Zeduban	13	“	20	33	53
Kinsihuret	6	“	11	12	23
Kuplet	13	“	43	47	90
Yekun	276		624	709	1333

Borçka Kazası'na Bağlı Maçahalis Nahiyesi²¹

Köy ismi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Hirtovlis?	20	Gürcü-İslam	53	65	118
Kavtareti?	24	“	66	70	136
Zedeveka	31	“	118	109	227
Efrad	19	“	70	90	160
Kuvabistav	23	“	75	73	148
Mindiyeti	37	“	145	181	326
İremeti?	22	“	52	66	118
Akriya	29	“	120	127	247
Toplam	205		699	781	1480

²⁰ TİTEA: K.96 G.10 B.10-5.

²¹ TİTEA: K.96 G.10 B.10-5.

Borçka Kazası'na Bağlı Murgul Nahiyesi²²

Köy İsmi	Hane	Milleti	Kadın	Erkek	Toplam
Zansul	30	Gürcü-İslam	82	87	169
Kabarcet	10	"	27	26	53
Aduça	2	"	3	3	6
Gurbiyet	40	"	116	104	220
Bağa	14	"	39	42	61
Güre-i süfla	9	"	27	27	54
Güre-i ülya	5	"	12	9	21
Başköy	14	"	32	37	69
Puruset	8	"	22	15	37
Çinçalet?	11	"	25	23	48
Lumikad	8	"	19	16	35
Koklit	4	"	5	6	11
Güvamiçeret	5	"	14	11	25
Çilavur	4	"	12	9	21
Düzce	16	"	37	42	79
Kurudit	9	"	26	25	51
Omsal	14	"	42	46	87
Bucur	16	"	40	48	88
Gevil	9	"	34	38	72
Gevil süfla	2	"	8	6	14
Arhova	23	"	39	43	82
Kamliyet	1	"	3	4	7
Ereguna	5	"	11	14	25
Cuvan	11	"	28	31	59
Derapen	12	"	18	25	43
Dampel	8	"	12	12	24
Orci	13	"	33	29	62
Avana	9	"	23	21	44
Toplam	304		766	794	1560

Görüldüğü üzere Merkez Liva'ya bağlı Ardanuç nahiyesinde İslam mahallesinde 160 Türk, Ermeni mahallesinde 100 Ermeni yaşamaktadır. Köylerin tamamı Türklerden oluşmaktadır ve toplam nüfus 7809 kişiden ibarettir. Merkez Liva'ya bağlı Berta nahiyesi tamamen Türklerden oluşmaktadır ve nahiyede toplam 1122 kişi yaşamaktadır. Sirya nahiyesi tamamen Türklerden oluşan nahiyelerden birisidir ve 1528 kişilik nüfusa sahiptir. Şavşat kazasında 8603 Türk yaşamaktadır. Kazaya bağlı İmerhev nahiyesinde 7134 Gürcü İslam, Merya nahiyesinde 9539 Türk yaşamaktadır. Borçka kazasında ise 835 Gürcü İslam ve 250 Ermeni toplam 1085 kişi,

²² *İTTEA*: K.96 G.10 B.10-4.

kazaya bağlı Maradid nahiyesinde 1333 Gürcü İslam, Maçahel nahiyesinde 1480 Gürcü İslam, Murgul nahiyesinde 1560 Gürcü İslam yaşamaktadır.

Elimizdeki son belge Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir tarafından Dâhiliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne gönderilen 13.11.1921 (13.11.1337) tarihli Elviye-i Selâse bölgesinde oluşturulan idari teşkilatlanmaya ilişkindir ve teşkilatlanmada bazı düzenlemelere gidilmesi teklifini içermektedir²³.

Kazım Karabekir, Ardahan ve Oltu havalisindeki seyahatinde yaptığı incelemeler sonrasında, Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş olan teşkilata uygun olmakla beraber mahalli ihtiyaçlarla uygun bir şekilde faydalı olabilmesi için Elviye-i Selâse idare teşkilatında bazı düzenlemeler yapılması gerektiği sonucuna varmıştır. Bu düzenlemenin esasını Ardahan'ın kazaya dönüştürülmesi oluşturmaktadır ve bunun nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır:

Merkez livayı teşkil eden Ardahan kasabası ancak dört- beş yüz nüfustan ibaret fevkalade harap ve mülhakatın geliriyle dahi memur maaşlarını ve sair zaruri ve resmi masraflarını koruyamayacak bir haldedir.

Bu halinden başka ticari, iktisadi ve sair faaliyetlere merkez olabilmesi imkânı yoktur. Diğer kazaların vaziyetleri de merkez livanın bunlardan birisine nakline müsait değildir. Çünkü Ardahan'a tabi kazaların her biri Kars'a mükemmel şoselerle bağlı ve kışın her mevsiminde dahi Kars ile bağlantıları mevcuttur. İktisadi, ticari, sosyal ilişkilerde Kars ve Oltu Erzurum'la alakalıdır. Hatta Kars'a en uzak mesafede bulunan ve 16161 nüfusu bulunan Posof Kazası'nın iktisadi ilişkileri de öncelikle Ahıska ve ikinci derecede Kars'ladır.

Ardahan Livası'nın bütün gelir kaynakları, Kars'a bağlı olması dolayısıyla maarif ve sair hususta doğu sınırının gerisinde Kars gibi önemli bir merkezin takviyesine imkân verilmesi ve Kars'ta meydana getirilecek kuvvetli bir teşkilat sayesinde birçok faydanın sağlanması mümkün olacaktır. Bu suretle geniş bir araziye kapsayacak olan Kars ve Artvin livalarına bir mülkiye müfettişinin de tayin ve gönderilmesi idari faaliyetlerin de çoğalmasını kolaylaştırmış olacaktır.

Söz konusu yazıda, Elviye-i Selâse idari teşkilatında yapılması önerilen düzenlemeler bu şekilde gerekçelendirildikten sonra, Ardahan Livası'na halen tabi kazalardan Oltu daha çok ilgi ve ilişkisi dolayısıyla Erzurum'a, mülga Ardanuç kazası sınırının Ardahan'a kalan bölümünün Artvin

²³ TİTEA K.96 G.29 B.29.

Livası'na ve halen Erzurum Vilayeti'ne tabi Yusufeli kazasının da, coğrafi, ticari, örfi, sosyal durumlarına nazaran Artvin'e bağlanması ve Ardahan Livası'nın diğer kazalarının tamamen Kars'a bağlanması gerektiği belirtilmektedir.

Yusufeli kazasının Öğdem ve Erkinis (Demirkent) nahiyeleri esasen Artvin mülhakatından iken 93 sınırının ortaya çıkardığı zorunlulukla Erzurum'a bağlanmış olması ve Elviye-i Selâse'nin ele geçirilişini takiben adı geçen havalî ahalisinin yakınlık, ticari ilişkiler dolayısıyla Artvin'e bağlanmaları hakkındaki bir mazbata ile Dâhiliye Vekâleti'ne ve Erzurum Vilayeti'ne de başvuruları, Yusufeli'nin Erzurum'dan daha çok Artvin ile ilişkisine bir gerekçe olarak gösterilmektedir.

Mahallî mutasarrıflıklar ve meclislerinde görüşülerek kararları alındığı takdirde arz edilen düzeltmenin daha ayrıntılı esaslara göre yapılmasının tabii olduğu ve havalideki teşkilat ve mesainin bir an evvel tayin ve intizarı elzem olduğundan gereği için bu teklifler arz edildiği belirtilerek yazıya son verilmektedir.

Resmî kayıt niteliğindeki bu belgeler, Artvin'in Türk Devleti'ne katıldığı ilk yıllardaki durumuna ilişkin bilgileri ilk elden bize vermesi açısından önem arz etmektedir. Artvin Livası nahiye teşkilatı üzerine bilgiler aynı zamanda Cumhuriyet hükümetinin mülki teşkilatlanması aşamaları ile ilgili bir fikir edinmemizi sağlamaktadır. Kazım Karabekir tarafından verilen rapor, bu günkü Artvin ili sınırlarının hangi esaslar üzerine oluştuğunu aydınlatmaktadır.

KAYNAKÇA

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA) Kutu (K) 96
Gömlek (G)12 Belge (B)12

TİTEA: K.96 G.10 B.10.

TİTEA: K.96 G.10 B.10-2.

TİTEA: K.96 G.10 B.10-3.

TİTEA: K.96 G.10 B.10-4.

TİTEA: K.96 G.10 B.10-5.

TİTEA: K.96 G.10 B.10-6.

TİTEA: K.96 G.10 B.10-7.

TİTEA: K.96 G.13 B.13 (1-3).

TİTEA: K.96 G.29 B.29.

TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt 1, Ankara, 1943.

TBMM Zabut Ceridesi, Devre: 1 İctima: 2, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

Yurt Ansiklopedisi, Cilt.2, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Çadırcı, Prof.Dr. Musa, “*Artvin Tarihine İlişkin Belgeler*”, Bizim Atabarı, Turizm Tanıtım Kültür Sanat Dergisi, sayı 18, Ankara, 2006.

Çadırcı, Prof.Dr. Musa, “*Artvin Tarihine İlişkin Belgeler II*”, Bizim Atabarı, Turizm Tanıtım Kültür Sanat Dergisi, sayı 19, Ankara, 2006.

Özdemir, Halit, *Artvin Tarihi*, II. Baskı, Artvin, 2002.

Ortaylı, Prof.Dr. İlber, “*Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars*”, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Ankara, 2000.